

Sobre os bloques dialectais do galego: unha nova proposta

XAVIER FRÍAS CONDE

INTRODUCCIÓN

A dialectoloxía galega avanzou moitísimo nestes quince últimos anos, a un ritmo de vértice. As grandes lagoas de pescuda que a penas existían hai vinte anos hoxe están practicamente cubertas mercé a ducias de estudos monográficos de toda unha pléiade de investigadores que, porción a porción do dominio lingüístico, foron fornecendo datos sobre a realidade do idioma galego. Unha volta que todo este material foi organizado, clasificado e dado a coñecer, veu o labor de dividir e subdividir o idioma atendendo a isoglosas, áreas e outras clasificacións.

As divisións que se veñen seguindo ultimamente son as do ILG, froito dese labor de centos de investigadores que camiñaron por Galicia e por outras áreas nas que se fala galego. Nelas están os traballos de grandes filólogos, comezando por Zamora Vicente e seguindo por Carballo Calero. Deste modo, a derradeira clasificación dialectal do galego proposta polo ILG é de finais dos anos 80 (F. Rei, 1990:38), tal como se ve no mapa número 1.

Con todo, este mapa non ten en conta investigacións posteriores nas que abrangue o galego exterior (ata daquela o menos estudiado) e que nos levou, precisamente mercé aos nosos estudos sobre todo o galego exterior, desde Asturias ata Estremadura pasando por un enclave esquecido case afeito pola dialectoloxía galega: Calabor en Zamora.

GALEGO ASTURIANO E GALEGO ESTREMEÑO

Malia o forte avance dos estudos dialectais galegos, aínda quedan parecenas sen estudar. Non se pode dar pechado o mapa dialectal galego tal como está

hoxe despois de estudos profundos dun par de dialectos que hai dez anos eran moi poucos coñecidos: o galego de Asturias e mais o galego de Cáceres (ou de Estremadura). Curiosamente os descubrimentos máis interesantes do idioma galego teñen lugar en territorios fóra da Galicia.

Verbo do primeiro, quen primeiro se decatou da súa singularidade foi Dámaso Alonso (1972), en estudos que arrincan dos anos cincuenta. Nunha rigorosa e detallada serie de estudos estableceu os caracteres fundamentais do galego asturiano baseándose na fala de Os Ozcos. Tamén, porén, reparou daquela no galego ancarao ou ancarés e foi el quen primeiro estableceu as estreitas relacións que existen entre os dous dialectos veciños: o da Conca do Navia e o do Val de Ancares. A finais dos anos setenta unha tese monográfica sobre O Valledor abre camiño (C. Muñiz, 1979) e recentemente dúas máis estudaron o galego asturiano no seu conxunto (X. Babarro, 1993 e X. Frías, 1995). Algúns anos antes, xa algún dialectólogo continuou o traballo comezado por D. Alonso (J. Fernández, 1981).

O galego estremeño atrouxo a atención do pai da filoloxía portuguesa José Leite de Vasconcelos, xa no segundo decenio deste século (Leite, 1927). Anos despois, Federico de Onís (Onís, 1930) ocupábase do dialecto mais só no tocante á vila de San Martín de Trebello. Ata nos anos setenta non volveu ser estudado a fondo este dialecto, esta vez da man da filóloga lusa Clarinda de Azevedo Maia (Azevedo, 1977), que o estudia xunto co portugués beirao de Sabugal e mesmo o do enclave lusófono da localidade salmantina de Alamedilla. Ata o de agora non se incluíu nos estudos dialectais galegos este dialecto (máis tarde discutiremos por que o consideramos galego e non simplemente galego-portugués). No caso, logo, de considerarmos o galego estremeño como un dialecto galego, loxicamente este non entra en ningún dos bloques existentes.

Creemos firmemente que o galego de Asturias e mais o dos Ancares tampouco responden ao que se vén chamando galego oriental, polo que tanto o galego estremeño como o galego asturiano e ancarés han ser clasificados (no caso dos últimos máis ben reclasificados) fóra del.

GALEGO ORIENTAL E GALEGO EXTERIOR

Segundo o mapa anterior, o **galego exterior** (é dicir, o galego falado fóra de Galicia, de xeito que esta é unha denominación a penas xeográfica mais nunca lingüística) véncese incluíndo dentro do galego oriental. Porén, isto é certo só ata certo punto, dado que o galego da Conca do Navia e dos Ancares (como xa foi sinalado enriba) non forman parte do galego oriental. Segundo isto que vimos de afirmar, o galego oriental é o falado na franxa máis oriental de Lugo, desde Ribadeo ata O Courel pasando por A Fonsagrada e Suarna (agás o concello de Negueira de Muniz) xunto cos concellos asturianos de Santiso de Abres, Taramunde e a metade sur de A Veiga, todo o Baixo Bierzo (agás os Ancares e a

zona que fica por riba de Vilafranca) e que se continúa polo oriente de Ourense (O Barco e A Mezquita), entrando en Zamora na parte de Pías, Porto, Lubián e Hermisende. Non incluímos aquí Calabor, que será analizado máis adiante.

Por tanto, o galego da Conca do Navia e A Mariña (ao que chamamos *naviano* na nosa tese de doutoramento (X. Frías, 1995:4) e en adiante manteremos esta denominación) chamámoslle ***galego raiano*** por ficar xusto no raia co asturo-leonés e ser lugar onde as isoglosas se cruzan dun modo máis amplo que no resto da fronteira lingüística.

GALEGO RAIANO OU NAVIANO-ANCARÉS

O galego naviano-ancarés é, logo, o dialecto galego no que máis puntos en común hai coas falas astur-leonesas, mais non son todo coincidencias, como se quixo ver, senón que hai unha enorme cantidade e arcaísmos da época medieval conservados nesta área. Antes de pasarmos á descrición do bloque, eis a clasificación de dialectos e subdialectos que propomos, aínda que non poderemos entrar en detalles sobre os segundos, quitando o segundo cadro que os amosa esquematicamente:

BLOQUE RAIANO

1. Galego naviano (área asturiana):

1.1. *occidental*: tende ao galego oriental, perde -l-, dá ca-, ga-, asimila o artigo ao verbo. Ocupa os concellos de Ibias, Grandas, Santalla de Ozcos e o lugués de Negueira.

1.2. *central*: intermedio (é o maioritario). Ocupa os concellos ribeireños do Eo, máis o resto dos Ozcos, Eilao, Pezós e Valledor (Allande).

1.3. *oriental*: palataliza L- e -LL- (ortograficamente vimos representando esta palatalización co digrafo <lh> cando o queremos marcar, segundo unha certa tradición na escrita). Ocupa a parte occidental de Tapia e os outros concellos da Mariña, xunto con Villallón, Boal e Verducedo (Allande).

2. Galego ancarés ou ancarao (área ancaresa ou ancará).

Malia seren dous dialectos con moitas semellanzas o naviano e o ancarés (o que nos leva a unilos nun só bloque), hai tamén entre eles fortes diverxencias, que se irán vendo en parte ao longo da exposición das características que ten este bloque.

No **ido léxico**, hai moitas coincidencias entre este bloque raiano e o asturo-

leonés, como era de esperar. Trátase en moitos casos de vocábulos que se achán nesta área e son descoñecidos no resto do galego ou como moito son coñecidos en áreas galegas veciñas. Algúns destes vocábulos son: *apurir, espurir, gabito, daqué, daquén, dacondo/dacando, faloupo, falopa, melandro, lercia, haballo, arvello*, etc. Sen embargo, abondaría con ver o groso do léxico da zona para comprobar que é maioritariamente galego.

Na **evolución fonolóxica**, atopamos formas exclusivas do bloque e outras onde igualmente se volta a dar algunha semellanza co asturo-leonés veciño (aínda que non o digamos constantemente, co asturiano occidental). Fixaremonos neses puntos distintivos que fan destes dous dialectos un bloque diferente ao noso entender.

Así, en ancarés atópase a vocal [jä], variante de /a/ cando xusto enantes vai /i/ ou /u/: *fiär, diäntre, enxugär*, etc., fenómeno que logo se atopa en Sabugal e que é descoñecido de todo en naviano. En troques, este último dialecto ten timbre aberto de /E/ e /O/ en casos nos que o resto do idioma presenta vocais pechadas; isto ocorre coas desisnencias de pretérito pluscuamperfecto e pretérito imperfecto de subxuntivo da segunda conxugación e cando as ditas vocais van trabadas de nasal, en cuxo caso van abertas, mentres que no resto do idioma van pechadas, coincidindo neste aspecto co catalán. Tamén levan vocal aberta en naviano o pronome persoa *èu* e a desinencia da segunda conxugación *-èu*: *comèu, bebèu*. Moi típico tamén da maioría do naviano (zonas norte e centro do dialecto) é a metafonía producida por antiga nasal, pola cal formas como *chea(s), cheos* e *boa* pechan un grao o seu timbre e tórnanse *cháa(s), chíos* e *búa*. Aproximadamente nesa mesma zona e mais nos Ozcos e levemente Ibias, -ai- e -aí- pechan en -ei- e -eí- en moitos casos (mesmo hai abalación nos Ancares, como se verá logo): *meiz, reiz, eínda, ef, meiceira, feirei, treirei, esqueicer, reis* (plur. de *ral*). O abalamento áchase en *aiqué/eiqué, ailí/eilí* (Ibias, Ancares) e ata en formas como *airaleira* (tamén fóra deste bloque e en moitos puntos de Galicia). Na mesma área da metafonía hai unha redución -eit- > -et- nalgúns vocábulos: *proveto, dereto, colleta*, mais *teito, peito, estreito*.

O ancarés conserva as vocais nasais medievais, mais non só ocorre neste dialecto, senón tamén nalgúns puntos do naviano, concretamente en bisbarras rajanas co asturiano como Navia, Villallón e Allande (Menéndez García, 1963:114). Ben característico do naviano ancarés é a perda de -o nas terminacións nasais -ENU e -INU: *chen, allén, fren, sen, estén, centén, camín, sobrín, mu(l)ín, padrín*, etc., lonxe dos resultados normais en galego (-eo e -iño) e portugués (-cio e -inho). Achéganse o naviano-ancarés ao portugués na conservación de -e en *fole, vale, mole*, que no galego común son *val, fol, mol*.

Atópase abalamento en ancarés no uso de -ou- e -oi- que alternan: *dous/doi, fouzofouzo, cousa/coisa*, etc. En naviano distínguense -oi- e -ou- perfectamente. Sen embargo, o naviano presenta unha curiosa ditongación -og- > -oug- en termos como: *avesougo, rougo, nougo, hougano, lougo, fougo*. Tan só atopamos

lhougho en mirandés, mais ningún rastro dos outros exemplos, agás *hougano*, que se explica pola tendencia deste dialecto a tornar todo u- ou o- iniciais átonos en ou- (*oucasion, ouferta, ouveilha, oufender*, etc.).

Deixando o vocalismo e pasando ao consonantismo, é de subliñar a gheada que se dá en ancarés, xa ben estudiada, e que acada a outra beira da serra xa en Lugo, nos mesmos casos e condicións que na franxa occidental de Galicia. Pola súa banda, o naviano oriental coñece a palatalización de L- e -LL- fronte o -l- simple do resto do idioma. Algúns exemplos deste fenómeno son: *lhado, lhougho, lhteite, lhonxe, lhugar, martelho, tolho, colho, pelhella*, etc. Hai algúns casos inetimolóxicos, como *calhente, balheiro, dolher*, que mesmo na área palatalizadora conviven coas formas sen -ll-. Esta palatalización non afecta aos termos modernos: *límite, litro, literatura*, etc. En estreita relación con esta palatalización está a non perda de -l- intervocálico, máis conservado canto máis nos diriximos cara a oriente. En naviano occidental e ancarés cae moi frecuentemente: *muín, pau, tear, esquío* e plurais con perda de -l-: *animals, reis*. En troques, o naviano centro-oriental adoita conservalo: *calente, avolo, maquila, mulín*, etc.

O grupo consonántico -sc- dá con moita frecuencia -zc- en naviano ancarés (máis no segundo ca no primeiro); algúns exemplos comúns: *ezquerda, belizcar, cazca, mázcara*, etc. Mais propio do naviano centro-oriental é a monotongación de -QUA- e -GUA- en -co- e -go- respectivamente: *condo, conto, gorecer, agordar, escoxiringar, colquera, corenta*, etc. Exclusivamente ancaresa é a perda de -d- intervocálico en -ado, edo, -ido.

No terreo da **morfloxía** hai unha longa serie de fenómenos que dan unha personalidade única ao galego naviano-ancarés, non só dentro do dominio galego, senón do propio galego-portugués. Así, as diferencias de masculino-feminino nos derivados de -ENU/A resólvense aquí -én/-ea (ou -ía na zona cetro-norte): *chen > chea (cháa), allén > allea (allía), estén > estea (estía)*, etc. Igualmente, os xa mentados *padrín* e *sobrín*, xuntos con algún outro exemplo como *campesín*, teñen os seus femininos *madría, sobría* e *campesía* respectivamente. Así e todo, o galego oriental de Lugo (que inclúe o bierzano) ten singulares masculinos e -ín mais femininos en -iña: *sobrín > sobriña*. Para o plural, estes rematados en -én e en -ín fan -eos e -íós respectivamente: *chen > cheos* e *camín > camíós*, con nasalización sobre todo en ancarés. Na mesma zona do galego oriental enantes citada, os plurais de *camín* e *sobrín* son *camiños* e *sobriños*. Curiosamente, en case todo o naviano a xuntanza do sufixo -ín con -eiro/a resólvese en -ieiro/a: *mulieiro, dieiro, cocieiro, xardieira*, etc. Dentro deste grupo de rematados en -ín, en naviano-ancarés (así como en galego oriental de Lugo ata O Courel) o adxectivo *ruín* ten varianza de xénero. O paradigma completo é: *ruín, ruía, ruíos, ruías*, que en Ancares e Ibias reduce a *rin, ría*... No galego oriental, como é esperábel, resulta: *ruín, ruíña, ruíños, ruínas*, semellante ao asturiano *ruín, ruina, ruinos, ruines*. O anterior recóllese todo no seguinte cadro sinóptico:

GALEGO COMUN	GALEGO ORIENTAL	GALEGO RAIANO
<i>cheo, chea, cheos, cheas</i>	<i>cheo, chea, cheos, cheas</i>	<i>chen, chea, cheos, cheas</i> <i>chen, chía, chíos, chías</i>
<i>sobriño, -iña, -iños, -iñas</i>	<i>sobrin, -iña, -iños, -iñas</i>	<i>sobrin, sobría, -íos, -ías</i>
<i>ruín, ruíns</i>	<i>ruín, ruíña, -iños, -iñas</i>	<i>ruín, ruía, ruíos, ruías</i> <i>rin, ría, ríos, rías</i>

Dentro dos plurais, -l adoita conservarse en naviano centro-oriental (*animales, caracoles*), aínda que temos o testemuño de moitas persoas desta zona de que se usaron plurais «normais» do tipo *animais, atafais, caracois*, que, doutra banda, son os achados en naviano occidental e ancarés.

O que probablemente resulte a maior seña de identidade do bloque raiano sexa a alternancia de artigos masculinos *el/o*, caso único dentro do dominio (X. Frías, 1993). Neste noso estudio xa chegamos á conclusión de que ambos os artigos eran complementarios, utilizados segundo os distintos contornos vocálicos como ocorre en italiano, aínda que na súa orixe respondían á conservación dun par de casos da antiga declinación latina. Así, *el* segundo o criterio do contorno vocálico, úsase en naviano-ancarés diante de nomes femininos que comezan por vocal tónica: *el hucha, el época, el outra muller, el eira*, etc. O paradigma deste interesantísimo artigo é:

	MASCULINO	FEMININO	NEUTRO
Sing. (A)	<i>o</i>	<i>a</i>	<i>o</i>
Sing. (B)	<i>el</i>	<i>el</i>	<i>el</i>
Plural	<i>os</i>	<i>as</i>	—

Coñécese igualmente a asimilación do artigo ao verbo en naviano occidental e ancarés. Co artigo *el* resultan contraccións como *al, co(e)l, del, no/nel, pral*, etc. No artigo indeterminado cómpre citar a curiosa forma *ua* (en ancarés con nasalidade) fronte á xeralidade do galego *unha* (que aínda así tamén se dá nalgunhas áreas do naviano). Como ocorría con *el* usado ante nomes femininos, tamén así atopamos *un*: *un hora, un eira grandísima, un hucha*.

Verbos dos posesivos, o naviano-ancarés posúe *mía*, evolución normal do *mia* medieval, con nasalidade e que no moderno deu *miña* no resto do idioma. Atópanse ademais os etimolóxicos *tou* e *sou*. Este carácter conservador séguese a observar nos plurais masculinos dos demostrativos *estos, esos* e *aquelos* [*aquelhos*] xunto co pronome *elos* [*elhos*]. Pola outra banda, o mirandés pre-

senta aquí os analóxicos *estes, esses, aqueles*, a diferenza do resto do asturo-leonés.

Os pronomes persoais presentan un curioso *iou* en puntos fronteirizos do naviano e *ieu* enfático en ancarés. O pronome átono masculino de terceira persoa acusativo é *lo* (coas correspondentes variacións) en naviano centro-oriental (*véxolo, tómola*). O naviano occidental, ancarés e mesmo o galego oriental veciño teñen formas semellantes ás literarias, agás no masculino singular enclítico que teñen *-l*: *véxo(e)l, tóma(e)l*, que en Ibias é tamén *el* proclítico nas mesmas condicións de contorno vocálico que sinalabamos para o artigo. Para a forma do masculino plural de terceira persoa xa citamos o etimolóxico *elos*. De entre os indefinidos cómpre salientar a conservación dos partitivos *del, dela, delos, delas* (con palatalización en naviano oriental) e os pronomes *daqué e daquén* que conviven coas formas comúns ás literarias. Analogamente, os compostos normais en toda a área son *algúa e ningúna*, como ocorre en toda a franxa do galego oriental desde Ribadeo ata O Courel, pasando polo Bierzo.

Na morfoloxía verbal, o naviano (sur) coñece un iode que aparece na 1PS do pres. ind. e en todas as persoas do presente de subxuntivo en verbos da terceira conxugación con vocal rizotónica *-a-*: *latio, pario, partio, valio e salio*. Este iode aparece, nas mesmas circunstancias en *caber (cabio, cabia)* e en subxuntivo en *saber: sabia*. Este iode non aparece en naviano do norte e do centro. O infinitivo perde o seu *-r* tras calquera pronome ademais de en ancarés nos concellos de Allande (Valledor), Villallón e Navia. En naviano atópase unha diferenza de vocal tónica entre a primeira e a terceira persoas do singular no pasado dalgúns verbos irregulares, dun xeito parecido ao portugués: *fixen, fexo; tiven, tevo*. Como infinitivos propios da zona están os do naviano do norte *fer, trer e ouguir*. En ancarés hai un interesante *vaír* a convivir con *valir* (en naviano-ancarés este infinitivo é da terceira xconxugación, como en asturiano). A perífrase *haber (de)* máis infinitivo pode aquí substituír a preposición *de* por *a* no norte: *has a felho a xeitín*.

As palabras invariábeis teñen tamén interesantes elementos. Así, hai formas como *deiquia, no chao de* (=no alto de), *pre* (en ancarés e tamén en Suarna e Bierzo). O ancarés presenta *aisí, eisé, esí* (tamén en Suarna o derradeiro), paralelo con *equí, eí* (tamén naviano) *elí*. En Ibias alternan *ailí e eilí* como en Ancares. Outros adverbios peculiares navianos son *unde, dallundes, nallundes, hoi* (tamén ancarés), *lougo, axina, condo, dafeito, darreo, seique* e propios do ancarés *sicasí, poro* (como en asturiano).

En definitiva, o naviano-ancarés ten unhas características moi marcadas de orde morfolóxica, únicas no dominio, onde xunto con algunhas coincidencias co asturo-leonés, existen moitos arcaísmos e formas propias que lle dan unha personalidade singular, abondo diferente do que é galego oriental.

GALEGO MERIDIONAL

Chamamos **galego meridional** a outro conxunto de falares que non entran de ningún dos bloques existentes. Referímonos á fala da vila zamorana de Calabor e máis á lingua galego-portuguesa das tres vilas cacereñas de Valverde do Fresno, As Ellas e San Martín de Trebello, no ángulo noroccidental da provincia na linde con Salamanca e Portugal. A clasificación dialectal e subdialectal que propomos para este bloque é:

GALEGO MERIDIONAL: (Para a transcripción das sibilantes sonoras utilizaremos as consoantes habituais acompañadas dun signo diacrítico).

1. Area zamorana de Calabor (calaborés).
2. Area estremeña.
 - 2.1. Valverdeiro (Valverde do Fresno).
 - 2.2. Lagarteiro (As Ellas).
 - 2.3. Mañego (San Martín de Trebello).

Parecerá fóra de lugar incluír o calaborés neste bloque e non unilo ao galego zamorano das Portelas, porque, loxicamente, os puntos en común entre a fala de Calabor e mais a de Lubián-Hermisende son moitos (como ocorre entre a fala de Ibias e Ozcos verbo da de Fonsagrada e Suarna), mais tamén é certo que este falar zamorano presenta importantes similitudes co galego estremeño —moitas delas exclusivas destas dúas áreas—, polo que preferimos relacionalo con el, e a súa xustificación hase ver ao longo do que resta desta exposición. Doutra banda, o galego de Hermisende-Lubián e Pías-Porto pode ficar encadrado dentro do galego oriental, como o da maioría do Bierzo.

Un segundo punto é a discusión de se o que aquí vimos chamando *galego estremeño* é tal ou hai que se contentar con nos referir a el coma o *dialecto galego-portugués de Cáceres*. Nós inclinámonos por incluílo dentro do galego, mellor ca do portugués, aínda que as semellanzas con este último (e o seu achegamento xeográfico) son inmensas. Alén diso, este galego estremeño ten formas moi de seu que non se atopan en ningún dos dous codialectos que forman o dominio galego-portugués. Tampouco non hai dúbida de que os falares de Alamedilla (Salamanca), a zona de Herrera de Alcántara (Cáceres) e mais Olivenza (Badallouce) son portugueses. E logo, ¿por que consideramos estoutros falares coma galegos e non portugueses? Para comezarmos, a distinción tallante e absoluta non se pode facer neste dominio nunha área xeográfica tan complexa como é a Estremadura española; aínda así, baseámonos nas seguintes razóns para atribuír ao dialecto o selo de galego fronte ao de portugués: 1. presenza de fonemas que son ou foron só galegos e non portugueses, como /θ/, /θ̃/ e /ɲ/ (tamén en calaborés); 2. conservación de /ç/ e confusión de /b/ e /v/ (que tamén ocorre en portugués do norte); 3. En valverdeiro deuse un enordecemento das sibilantes

case idéntico ao do galego común, coa diferenza da presenza de /h/; 4. conservación das terminacións -ão e -ões en Calabor; 5. Vocalismo átono menos relaxado que en portugués e máis parecido ao galego (aínda que non igual); 6. Non se utiliza o iode antihiático do portugués en formas como *cheo*, *idea*; 7. Ten solucións evolutivas comúns con outros dialectos galegos, como o naviano, en *fer*, *feirán*; *reíz* (/reí/); 8. Conserva as terminacións -án e -ón distintas, sen confundir en -ao coma o portugués; 9. Non ten vocais nasais; 10. O resultado evolutivo de -ANUS é -án coma o galego occidental: *gran*, *man*, *verán*, etc.; 11. Ten artigos indeterminados galegos coma *unha*, *unhos* (o último en As Ellas e S. Martín); 12. Aínda que *ic'er* (=dicir) é da segunda conxugación, adoita ter máis verbos da terceira có portugués: *percibir*, *escribir*, *vivir*, coma o galego.

Loxicamente, a castelanización á que se viu sometido o galego estremeño favoreceu esta identificación co galego común, dado que este tamén a sufriu, dando lugar en ambos deles aos seu afastamento do portugués. Neste dialecto ten un moi importante papel a influencia dos falares veciños estremeños, sobretudo no que toca ao léxico e á fonoloxía, e algúns puntos en común co veciño portugués beirao de Sabugal.

Pasamos arreo á exposición das características máis senlleiras do galego meridional (calaborés-estremeño) dentro do marco da dialectoloxía galega, tal como xa fixemos co galego raiano. No **fonolóxico**, Calabor mantén as setes vocais comúns do galego, mais o galego estremeño reduciunas a cinco, é dicir, non existen máis que /a/, /e/, /i/, /o/ e /u/ coma en español. En posición final, tamén o galego estremeño foi máis lonxe ao reducilas a tres: /a/, /i/, /u/, coma o portugués brasileiro, e tamén como ocorre nas falas estremeñas veciñas do norte de Cáceres. En Calabor, ouvimos -e nalgunha ocasión coma un [i] moi relaxado. Nas vocais finais hai conservación de -e procedente de «A)TE en todo o bloque, como en *ciai* (=cidade en galego estremeño), *mal dai*, *verdai*, e con -d- conservado en valverdeiro en *soide*, *ambude*, *antrude*. Consérvase esta vocal tamén, aínda que de outra orixe, en *foice*, *face* (=feixe), *coice*, xa que en *vez*, *dez*, *luz* e outros, o -z é mudo en Estremadura (como en Porto, aínda que soa claramente sonoro en Calabor), para reaparecer nos plurais ou en derivados.

Xa citamos máis arriba a tendencia do galego estremeño de mudar -ai- e -ái- en -ei- e -eí- respectivamente, seguindo neste aspecto ao galego naviano. Alén dos exemplos enantes citados, engadimos tamén *seirei*, *treirás*, *fein* (ou *faien*), *reis* (plur. de *ral*, coma en naviano occidental, etc.) Algúns dos exemplos verbais anteriores teñen monotongación no infinitivo, como tamén acontecía en naviano: *trer*, *fer* (en As Ellas, mais en Valverde *ficer*), *sér* (=saír), etc. Tamén monotonga, mais en -í, a desinencia de 1PS do futuro: -ei > -í (*falarí*, *dirí*, *vinrí*, etc.). Outras reducións típicas do galego estremeño son -adiño > eiño (favorecido pola perda de -d-, que logo veremos) e -adito > -eito. Así, *cansao*, segundo o diminutivo que se lle engada, dará *canseño* ou *canseito*.

O calaborés conserva perfectamente os ditongos -ou- e -oi-, a diferenza de Lubián e Hermisende onde -ou- tende a invadir a -oi- ou Porto onde -ou- cede

perante -oi-. En Estremadura a situación é moi curiosa, pois que -ou- non existe (a non ser por fonosintaxe), e deu lugar a dous resultados: a) monotongación en desinencias e outras formas verbais, onde se pronuncia /o/ coma en portugués: *falou, amou, cantou; sou, estou, vou*; b) fóra dos verbos, deu -oi-: *poico, oitro, soito, coice, dois, tes'oiro, soide* (< saúde), *toiciño, choirizo, cois'a, roibar, roipa, toiro*, etc. A conxunción *ou* tamén ten pronunciación /o/. Paralela a esta evolución é a de -eu- > -ei- que se acha en *ei, mei, tei, sei* e a desinencia da segunda conxugación -eu (sobretudo nas Ellas): *comei, bebei, rompei*.

En todo o bloque, agás en Valverde, consérvanse as sibilantes sonoras, aínda que de maneiras distintas segundo cada vila. A mellor maneira de expolo é a través do seguinte cadro:

GAL. MEDIEVAL	CALABOR	SAN MARTIN	AS ELLAS
s	s	s	s
z	z	z	z
š	š	š	s
ž	ž	š(ž)	z
θ	θ	θ	θ
θ	θ	θ	θ

En Calabor están a piques de desaparecer /z/ e /θ/, en San Martín [š] e [θ] son ao cabo alófonos, onde a variante sonora non ten valor fonolóxico. En As Ellas /ž/ confluíu en /z/ e /š/ en /s/, de modo que desapareceu a serie palatal. Cando *z-* aparece a comezo absoluto de palabra toma un iode de apoio: *ix'ente, ix'unto, ix'ogar, ix'ardón*, etc. En Valverde deuse o enxordecemento das sibilantes propio do galego común, coa particularidade de que /š/ produciu /h/ coma en castelán, aínda que non cremos que sexa atribuíbel este proceso á influencia do castelán, xa que este fonema aparece en termos que non os ten o castelán, coma *ax'udar, lonx'e* (/ahudál/ e /lónhi/). Con todo, [š] aparece coma alófono de /h/ en moitos termos.

A perda de -n- intervocálico ten tamén algunha traza de seu. En Calabor -ENU/A, a diferenza de todo o galego-portugués, conserva o -n-: *chenofa, avena, centeno*. En Estremadura -ANU e -ANA confluén en -án (en *irmano/irmana* faise distinción coa conservación da vocal final): *(e)lán, mañán/miñán, gran, campán, verán, campán*, coma en galego occidental (en Calabor hai resultados coincidentes co galego centro-oriental: -ao e -á). Xunto á forma plenamente galega *unha* de UNA, hai *lunha* de LUNA, por analogía (en Calabor *lúa*).

En todo o bloque -ULT- deu -ut-: *muto, escutar, truta*, extensíbel tamén a *cu(d)ar*, mais curiosamente *coita*. O grupo -dr- vocaliza a primeira consoante en San Martín e As Ellas: *paire, maire, pairiño, leirillo, peira, lairón/leirón*, etc.

Tamén común a todo o bloque é a perda de -d- intervocálico, reducido ás terminacións -ado/a, -ade, -edo/a, -ido/a, -odo/a en Valverde e Calabor, e a todos os casos en As Ellas e San Martín. Algúns exemplos son *meira* (=madeira), *po(d)ón*, etc. En Estremadura, seguindo unha tendencia de toda a rexión, -r e -l implosivos neutralízanse en /l/, de xeito que desaparece a diferenza entre parellas coma *abrir/abril*, *mar/mal*, etc.

Pasando xa á **morfloxía**, significativa é a tendencia do galego estremeño de manter unha forma única entre o masculino e feminino en *tó* (=todo/a) e *bo* (=bo/boa), seguindo unha tendencia frecuente en portugués e achábel en galego de simplificar -oa > -ó (como en *mó* < *moa*). En Calabor, en troques, hai *bon* e *boa*. Os plurais en nasal son -ns en Calabor (e Padornelo) e mais Valverde, mais só -s en As Ellas e San Martín. Nas primeiras localidades danse *batáns*, *pantalóns*, *ruíns*, e nas segundas *batás*, *pantalós*, *ruís*. Verbo dos plurais en -l, en Calabor pode ficar (como en parte do naviano e mesmo en portugués trasmontano), mais cae sempre en galego estremeño, onde seguen a tendencia portuguesa de suprimilo mesmo cando é átono: *fáceis*, *diffceis*, *úteis* (o ditongo final, por estar átono, soa sempre /il/, aquí e nos demais casos no que o recolleemos).

O artigo indefinido presenta formas idénticas ás do galego literario en Calabor e Valverde, mais ten para o plural masculino *unhos* en As Ellas e S. Martín. O artigo definido asimila ao verbo en Calabor nas mesmas condicións do resto do galego, e tamén en Estremadura tras infinitivo e nalgúns casos máis como *toos* z' *agais* (mais tamén *toos* z' *agais*) ou *con lo home*. Os posesivos presentan as formas xa citadas *mei*, *tei*, *sei* en Estremadura, coa particularidade de que en funcionando coma determinantes é moi normal que en galego estremeño vaian sen artigo: *túa maire ha dito que sei mu se rompei unha pata*. Nos demostrativos danse en Estremadura os neutros *isto*, *iso*, *aquilo*, mais en Calabor *esto*, *eso*, *aquelo*. Na riquísima diversidade dos pronomes persoais, aparece en primeiro lugar o tamén citado pronome de primeira persoa *ei* en Estremadura. Todo o bloque ten coma dativo de terceira persoa *le* e non *lle*, tamén coñecido en Hermisende e Lubián. Tamén o bloque ten en común coas dúas vilas zamoranas recién citadas a non distinción de *te* e *che*, existindo só a primeira das dúas formas. En Calabor a colocación dos pronomes átonos faise conforme ás regras do galego, mais en Cáceres séguese nisto ao castelán, aínda que por veces sentimos formas enclíticas cando se trataba de inicios absolutos de oración. Así, é pintoresco sentir frases coma estas: *Ela me dixo que non estaban. ¿O collo ou non o collo? Se queú do cabalo*. Como se ve no derradeiro exemplo, o galego estremeño usa verbos pronominais á maneira do castelán, afastándose, logo, do galego-portugués. En Estremadura, a forma de cortesía é aínda o arcaico *vós*. Para os demostrativos citaremos tamén un partitivo *do*, *da*, *dos*, *das* en Estremadura (tamén achado coas mesmas formas no Bierzo) xunto con formas orixinais como o híbrido entre galego e portugués *niñunha*. En Calabor, porén, *ningunha*, mais en Padornelo *ningúa*. Outras formas galego estremeñas xa foron citadas: *poico*, *muto* (tamén Calabor), *oitro*, etc.

Na morfoloxía verbal, o bloque meridional amosa outra gran cantidade de características que o fan singular dentro do conxunto do idioma. Destaca o uso de tempos compostos con *haber* coma en castelán, algo descoñecido en galego: *hei visto, han falao, habemos dito*. Esta traza tena en común co asturo-leonés de Xabra e de Miranda (lémbrese que o asturo-leonés usa tempos simples coma o castelán). Tamén común a todo o bloque é a perda de -e en formas verbais como *quer, diz'* e en Calabor *conduz', produz'*. O galego estremeño simplificou as desinencias das tres conxugacións para a 1PP do pret. perf. en -imos: *falimos, bebimos, partimos*. Igualmente, a 3PP ten neste mesmo tempo -oren: *faloren, comioren, partiore*. En Calabor a primeira e segunda conxugacións fúndense na última en pret. plusc. e pret. imp. de subxuntivo (tamén en Hermisende e Lubián): *falera, faleras...; falese, falese*, etc. Entre os infinitivos curiosos, destacaremos en Estremadura *fer/ficer, trer, sér, queír, frix'ir* e *trac'er* e *veñir* en Calabor.

Entre as palabras invariábeis, áchanse o adverbio *aichí* e *aillí* en Calabor, que en Estremadura son *cá* e *lá*. Tamén nesta segunda área danse formas curiosas como *agó/agola, adiel* (=onte). Propio de todo o bloque é *ia* por *x a*, coincidente co asturo-leonés e o castelán. Outras formas de Calabor son *embora* e *agá*.

CONCLUSIÓNS

Creemos que ao longo do último apartado temos demostrado que o galego estremeño é un dialecto galego (coas prudentes reservas que tal afirmación supón, como xa indicamos enantes). Este curioso dialecto, falado a unha gran distancia da Galicia continental, recolle caracteres antigos do idioma, como ocorre en Calabor, polo que optamos por incluílos nun mesmo bloque, aínda que somos conscientes que a súa área de extensión e mais o seu número de falantes é moi reducido (arredor de seis mil persoas, ben *pouco* se comparado cos case sesenta mil do bloque raiano). Entendemos que a división dialectal galega ha facerse baseándose en características lingüísticas e non en áreas de maior ou menor extensión. Os dous novos bloques que vimos de propor son interesantísimos para a dialectoloxía galego-portuguesa, puntos de conservación de arcaísmos e ao tempo de innovacións descoñecidas no resto do dominio. Coinciden ambos os bloques en seren puntos fronteirizos, polo cal a permeabilidade de trazas de linguas veciñas é maior, sobretudo en Asturias, onde aínda se poden apreciar as diferentes fronteiras lingüísticas saltando de acó para aló como en ningún punto da raia lingüística entre o galego-portugués e o asturo-leonés e castelán.

Despois de separarmos o bloque raiano do bloque oriental, este segundo parece ficar moi reducido. Na nosa proposta sería a ponte entre os dous novos bloques e o resto do idioma, aínda que non sempre se atopen vías de continuidade entre o galego estremeño e o galego común.

Así pois, coidamos que unha división en cinco bloques, no canto do tres actuais, respondería máis fielmente á diversidade dialectal da lingua galega e que

se establece deste modo (desenvolvemos máis en canto a dialectos e subdialectos os dous últimos sen entrarmos en consideracións verbo dos bloques tradicionais establecidos polo ILG):

1. BLOQUE OCCIDENTAL
2. BLOQUE CENTRAL
3. BLOQUE ORIENTAL
 - 3.1. Área lucense
 - 3.2. Área leonesa
 - 3.3. Área auriense
 - 3.4. Área zamorana

occidental: Porto e Pías
oriental: Lubián e Hermisende
4. BLOQUE RAIANO
 - 4.1. Área asturiana

naviano occidental
naviano central
naviano oriental
 - 4.2. Área ancaresa
5. BLOQUE MERIDIONAL
 - 5.1. Área de Calabor
 - 5.2. Área de Estremadura

Nos mapa 2 veremos como fica a nova proposta de bloques sobre o mapa 1 e no mapa 3 marcamos o bloque meridional xunto con localidades españolas que falan portugués

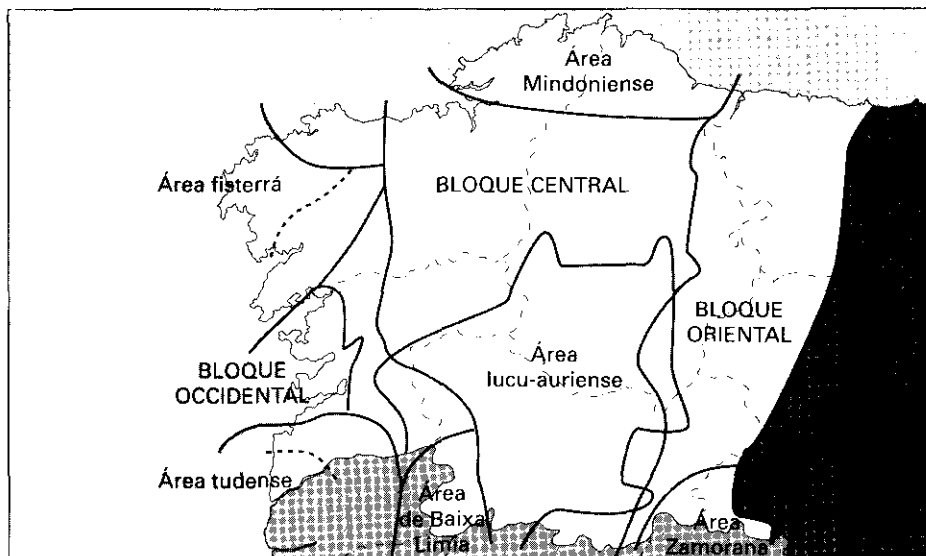
REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO, D. (1972): *Obras Completas*, tomo 1, *Del Occidente Peninsular*, Ed. Gredos, Madrid, págs. 291-533.
- *Enxebre*.
 - *El gallego leonés de Ancares y su interés para la dialectología portuguesa* (en colaboración con Valentín García Yebra).
 - *El saúco entre Galicia y Asturias (nombres y supersticiones)*.
 - *Junio y julio entre Galicia y Asturias*.
 - *Notas sobre léxico y etimología*.
 - *Dos voces portuguesas: estiar, sotaque*.
 - *Gallego-asturiano engalar «volar» (casos y resultados de velarización de -n- en el dominio gallego)*.

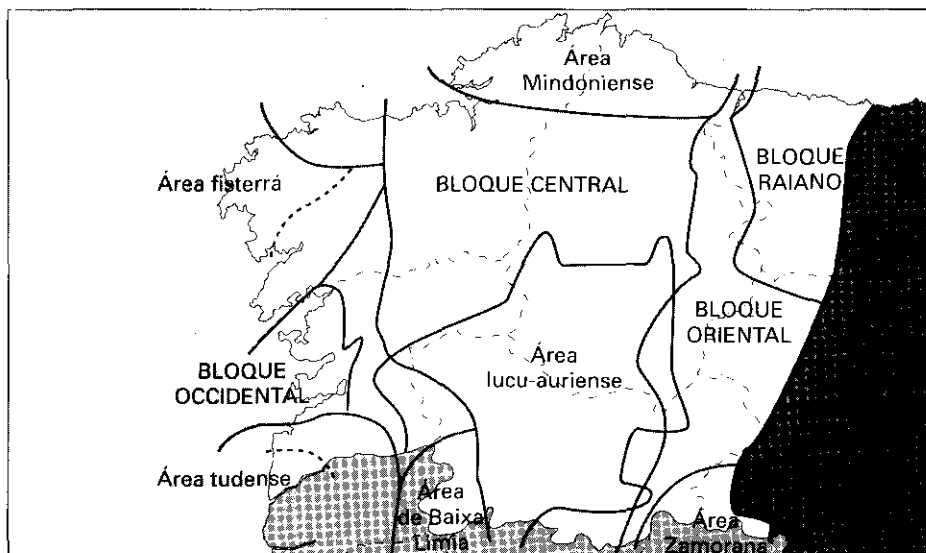
- *Gallego bordelo, abordelar (sobre el par de encuarte en el Nordeste Peninsular)*.
- *Dos palabras gallego-asturianas*.
- *Narraciones orales gallego-asturianas*.
- *Ganado vacuno en San Martín de Oscos*.
- AZEVEDO MAIA, C. de. (1977): *Os falares fronteiriços do concelho de Sabugal e da vizinhança região de Xalma e Alamedilha*, Supl. IV da Revista Portuguesa de Filologia, Coimbra.
- BABARRO GONZÁLEZ, X.: *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística*, Universidade de Santiago (no prelo).
- CARBALLO CALERO, R. (1971): *Gramática Elemental del Gallego Común*, Ed. Galaxia, Vigo.
- CORTÉS Y VÁZQUEZ, L.: *El dialecto galaico-portugués hablado en Lubián (Zamora). Toponimia, textos y vocabulario*, Anexo de Acta Salamanticensia, VI, 3, Universidad de Salamanca.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, J. R. (1981): *El habla de Ancares (León)*, Universidad de Oviedo.
- FERNÁNDEZ REI, F. (1991): *Dialectoloxía da lingua galega*, Ed. Xerais, Vigo.
- FRÍAS CONDE, F. X. (1993): «Los derivados de *ille* e *illud* en el gallego de Asturias». *Revista de Filología Románica*, núm. 10, págs. 241-252, Universidad Complutense de Madrid.
- (1995): *O galego exterior ás fronteiras administrativas*, Tese de doutoramento inédita. Universidad Complutense de Madrid.
- GARGALLO GIL, J. E. (1994): «San Martín de Trevejo, Eljas (As Elhas) y Valverde del Fresno: una encrucijada lingüística en tierras de Extremadura (España)». *Actas do encontro regional da Associação Portuguesa de Linguística*, Edições Colibri.
- LEITE DE VASCONCELOS, J. (1927): «Linguagem de San Martín de Trevejo (Cáceres, Espanha)». *Revista Lusitana*, XXVI, págs. 247-259.
- LINDLEY CINTRA, L. F. (1953): *A linguagem dos foros de Castelo Rodrigo*, Lisboa.
- MENÉNDEZ GARCÍA, M. (1963): *El Cuarto de los Valles (Un habla del Occidente Asturiano)*, BIDEA, Oviedo, tomos I e II.
- MOURA SANTOS, M. J. (1967): *Os falares fronteiriços de Trás-os-Montes*, separata da Revista de Filologia Portuguesa, tomo II, vols. XII-XIV, Coimbra.
- MUÑIZ, C. (1978): *El habla del Valledor*, Académische Pers., Amsterdam.
- ONÍS, F. de (1930): «Notas sobre el dialecto de San Martín de Trevejo», en *Todd Memorial Volumes of Philological Studies*, vol. II, págs. 63-70, New York.
- ZAMORA VICENTE, A. (1986): *Estudios de dialectología hispánica*, Verba, anexo 25, Universidade de Santiago.
- *De geografía dialectal: -ao, -an en gallego*.
- *Geografía del seseo gallego*.
- *La frontera de la geada*.
- *Los grupos -uit-, -oit- en gallego moderno. Su repartición geográfica*.

MAPAS

MAPA 1

MAPA 2

MAPA 3

